

ANALITIKUS FILOZÓFIA ÉS METAFIZIKA

Kelemen Jánosnak,
aki csak kihűlő pipája
bizonyosságában hisz

Tudjuk, hogy az analitikus filozófia, amely a metafizikai erőfeszítések bírálatára vállalkozott, azok jogosságát, megalapozottságát végeredményben kétségbe vonta. Az analitikus filozófia történetének áttekintése és eredményeinek számbavétele azonban elfogulatlan, széles körben elfogadott és egymással egybehangzó vélemények szerint azt tanúsítja, hogy a metafizikai igény indokolatlanságát, komolytalanságát bebizonyítani nem sikerült. Ebből számunkra két dolog következik: először az, hogy a metafizikai erőfeszítések megújítása az analitikus filozófia után is lehetséges, sőt szükséges, másodszor pedig az, hogy e feladat nem az analitikus filozófiára vár, és a metafizika kérdését a továbbiakban már nem annak problémáin belül kell fölvetni.

Úgy véljük, az analitikus filozófia legfontosabb tanulsága, hogy utána a metafizika kérdéseit csak egészen másképp, minden korábbi tárgyalásmódot felülbírálva kell fölvetnünk. Ezt tesszük akkor, amikor úgy találjuk, hogy a metafizikát csak a személyes és transzcendens igazság egy és oszthatatlan voltából mint a világban élő ember szellemi-kultúrtörténeti tapasztalatából kiindulva alapozhatjuk meg. Az általunk ontikus kultúrtörténetinek nevezett kiindulópont leküzdhetőnek mutatja mind annak a szemléletnek az egyoldalúságát, terméketlenségét, amely a dolgok és a jelenségek, azaz a létezők felől remél az egészhez, a léthez eljutni, mind pedig azét a szemléletét, amely a tapasztalaton túli tárgyokról, létezőkről akar tudást szerezni. Az előbbi azért nem lehet kielégítő, mert személyes viszonyban csak az értelmes egésszel és sosem a technikai okokból kiemelt értelmetlen részletekkel lehetünk. Az utóbbi pedig azért, mert személyes viszonyban csak azzal vagyunk, amiről tapasztalatunk is van, nem csupán tudásunk.

Ez a belátás azonban, mint jeleztük, túlmutat az analitikus filozófián, s ezért elfogadását egyik napról a másikra nem várhatjuk. Vitára, a részletkérdések kidolgozására, a félreértések tisztázására lesz szükség minden bizonnyal ahhoz, hogy az analitikus filozófiától a metafizika megújításához vezető út könnyen belátható, mindenki számára járható legyen. Azt tapasztaljuk azonban, hogy az ilyen irányú viták megindulásának, termékennyé válásának számottevő akadálya van. A vitát megnehezíti az a pozitív, személytelen tárgyalásmód, amely a korábbi, az ész és a személyességet kritikátlanul egybefogó, intellektualista metafizika sajátja. A minden kérdést ténykérdéssé lefokozás illuzórikus törekvése ugyanis (a saját személyes indítékot, szellemi-kultúrtörténeti jelentőséget is tagadva, maga és mások elől elrejtve) lehetetlenné teszi bármely más törekvés elismerését, jelentőségének belátását. Az a szellemi partnerség tehát, amely nélkül értelmes és termékeny tudományos vélemény-csere elképzelhetetlen, az analitikus filozófia esetében megköveteli a saját irányzat határainak legalább közvetett, a humor, az ironia, a saját teljesítménnyel szembeni kételkedés segítségével történő elismerését. Arra az előadás- és tárgyalásmódra gondolhatunk, amely például az irányzat legjelentősebb képviselőjét, Wittgensteint — szellemének emelkedettsége,

az igazság képviselőjének humanista igényétől áthatott, bár századunkban kultúrtörténeti okokból közvetlenül, személyes formában ki nem fejezhető gondolkodásmódja következtében — jellemezte.

A Wittgenstein által alkalmazott ironia, amely — az igazság személyes képviselőjének felfüggesztődését elsőként fölismerő — Nietzsche óta a legújabb kor gondolkodását jellemezte, arra mutat, hogy az igazság személyességének az európai gondolkodásban addig ki nem fejtett szempontja, humanista evidenciája problematikusává vált. Ezáltal a benne megmutatkozó teljesítmény rendkívüliségére, az átlagember számára való megközelítésének nehézségeire fény derült. Amikor Nietzsche a filozófia úgynevezett esztétikai, művészi jellegére, vagy ahogy Madách írja, a filozófia "költészet" voltára utalva e teljesítmények műszerűségét, személyes jellegét kiemeli, közvetve az igazság személyességét állítja a gondolkodás középpontjába, és a figyelmet azokra a problémákra tereli, amelyek a továbbiakban ész és személyesség evidenciális összetartozásának korábbi illúzióját eloszlatják, illetve amelyek módszeres tekintetbe vételét tűzi ki célul az igazság személyes és transzcendens voltának kifejtésére vállalkozó metafizika, az ontikus kultúrtörténet.

A századunkban előállt helyzetben azonban a filozófia még ezt megelőzően arra kényszerült, hogy mint Wittgenstein esetében láttuk, vállalkozása ironikus voltának tudatában is megkísérelje a világnak és az embernek a személyesség humanista evidenciája nélküli — s ennek értelmében kizárólag a személytelen észre támaszkodó — magyarázatát. Ha vállalkozása képtelenségét az analitikus filozófia belátni nem tudta, és a kultúrtörténeti látókört szem elől tévesztve, tanulságos kudarcát makacsul eredményként kívánta beállítani, majd a világ értelmes magyarázatára való alkalmatlanságából szűklátókörűen a világ értelmetlenségére, értelmezhetetlenségére, kaotikus voltára, a rossz világbeli hatalmára és létérvényére következtetett, akkor a metafizika lehetőségeit kétségbe vonva a valódi teljesítmények helyére álmetafizikai megoldásokat állított.

Mivel az analitikus filozófia a humanista egyetemesség követelményének kielégítése érdekében polgári korunk gondolkodásához igazodva az igazság személyes képviselőjétől lemondott, szellemi-kultúrtörténeti jelentőségének mérlegelése, belátása számára közvetlenül nem adódik. Ezt a humanista hagyományban természetesnek számító és a kényszerű személytelen hangvétel ellenére az irányzat legjelentősebb képviselői által elismert személyes vita, a szellemi partnerség vállalása közvetítheti neki. A szellemi partnerség elutasítása és azzal szemben az egymással szóba nem álló vélemények hallgatólagos megtűrésének, az úgynevezett tolerancia követelményének hangoztatása viszont a humanista egyetemesség követelményét ki nem elégítő gnózis, ezen szellemi eltévelyedés jegyében történik. A gnosztikus felfogás szerint ugyanis a rossz a világ kiküszöbölhetetlen, törvényszerű alkotórésze, és ezért a világ megismerése a rossz elismerését, a vele együttélést, együttműködést jelenti. A gnózissal magát indokolatlanul azonosító analitikus filozófia a türelem jelszavával önmagát kívánja kizárólagos szerephez juttatni, a polémiaát a személyes szellemi problémák köréből a gyakorlatias, ideologikus hatalmi vetélkedések körébe áthelyezni.